

Др Шербо РАСТОДЕР

МУСЛИМАНИ И КАТОЛИЦИ У ЦРНОЈ ГОРИ У СВИЈЕТЛУ ОДЛУКА БЕРЛИНСКОГ КОНГРЕСА

Одлукама Берлинског конгреса Црна Гора је међународним признањем и формално постала пуноправни члан међународне заједнице. То значи да је, као дио интегралне цјелине уређених и признатих држава, стекла право не само равноправног комуницирања са другим међународним субјектима већ и обавезу да на својој територији спроводи одредбе међународног права и међународних уговора који се односе на њу или, пак, оне који су чинили дио међународног правног поретка. Дакле, битно је уочити да је од тада Црна Гора и формално-правно као уређена држава, у оквиру тадашње заједнице државâ, подлијегала обавези спровођења одлука и уговора који се односе на њу. У том контексту нас занима судбина иновјерног становништва у Црној Гори (муслимана и католика) у свијетлу одлука Берлинског конгреса.

Територијалним проширењем, формално потврђеним одлукама Берлинског конгреса, у новим границама Црне Горе се нашао већи број муслимана и католика. Истина, не располажемо прецизним подацима о том броју за годину у којој је одржан Берлински конгрес (1878), већ се расположиви подаци односе на нешто каснији период. Тако нпр. П. А. Ровински је тврдио, да је 20 година касније, дакле 1898. године, у Црној Гори живјело 12493 муслимана.¹ Нешто приближније и конкретније податке наводи Симо Поповић у својим мемоарима. Тако он каже да је у Улцињу било 126 кућа са 2973 становника, а у селима: Пистула 25 кућа са 119 становника, Зогање 26 кућа са 104 становника, Ђурке 8 кућа са 37 становника, Круче 28 кућа са 132 становника, Кулонца 15 кућа са 55 становника, Братица 20 кућа са 80 становника, односно, по њему, у читавом улцињском округу је било 848 кућа са становништвом исламске вјере (углавном албанске етничке припадности) са 3500 становника. Тада је у Улцињу било 9 џамија, а сва наведена села (осим Круча и Братице) имала су по једну џамију. Према истом извору у Бару су биле 134 муслиманске куће са 776 становника и 39 кућа Цигана са 183 становника, док је у околним селима било: Заљево 85 кућа са 394 становника, Добра Вода 79 кућа са 428 становника, Печурице 36 кућа са 199 становника, Мркојевићи 142 куће са 737 становника, Микулићи

¹ П. А. Ровински, *Црна Гора у прошлости и садашњости*, IV, Цетиње 1994, 185.

33 куће са 217 становника и Туђемили 54 куће са 260 становника. У Крајини су биле 383 куће са 1952 становника, односно у читавом барском округу је било укупно 760 муслиманских кућа са 3900 становника. Оно што се запажа у презентираним подацима је релативно мали број чланова домаћинства у улцињском округу (4,13) и нешто већи у барском (5,13). Према истом извору у Бару су биле три џамије, у осталим селима по једна, док их је у Крајини било 7 (седам).

У исто вријеме у Подгорици је било 400 муслиманских кућа са 2.165 становника, док су у Горичанима и Бериславцима биле 64 куће са 378 становника. У Подгорици су се налазиле и три џамије, а у Горичанима и Бериславцима по једна.

Према подацима које даје за Никшић (19 кућа са 91 становником) и Црквице и Пиву (12 кућа са 65 становника), очигледно је да се исти односе на период послје првог таласа иселјавања муслиманског становништва из Црне Горе. Дакле, према укупним подацима које даје Симо Поповић у Црној Гори је било 2.489 муслиманских кућа са 12.051 становником, или 4,84 по домаћинству, односно кући. Од тога броја је било 5.923 мушкарца и 6.128 жена.² Да се наведени подаци односе на период када је прошао први талас масовнијег иселјавања свједоче убједљиво и подаци Петра Шобајића по којима је по ослобођењу Никшића 1877. године било 450 домова, од чега је било 40 хришћанских.³ Према једном турском попису из 1896/97. године у колашинској општини је било 6.337 становника, од којих 4.067 муслимана а 2.270 православних,⁴ док је према подацима Валтазара Богишића 1894. године у Зети живјело 17 муслиманских братстава са 62 куће.⁵ Да се број муслимана у Црној Гори стално смањивао послје 1878. године свједоче и подаци из званичног пописа извршеног 31. децембра 1909. године, према којима је у Црној Гори живјело 10.659 муслимана.⁶

И о броју католика у Црној Гори постоје различити подаци и они се углавном крећу између 5-6.000, што је значило да су чинили трећу најбројнију вјерску групацију у Црној Гори (послје православних и муслимана).⁷ Симо Поповић наводи да је у Црној Гори живјело 6.625 католика: у Бару 675, у Улцињу 498, Салчу 686, Св. Николи 360, Св. Ђорђу 302, Зубцима 685, Шестанима 674, Ливарима 687, Подгорици 286, Коћи 560 и Затријепчу 1.212 католика.⁸ Сличне податке за 1897. годину

² Симо Поповић, *Мемоари*, Подгорица 1995, 553-554.

³ Петар Шобајић, *Оноџошић - Никшић*, Београд 1938, 80.

⁴ Ризај Скендер, *Ујравна подела новојазарског санџака*, Краљево 1973, 39.

⁵ Јован Бојовић, *Муслимани у Црној Гори*, Никшићке новине, 23. март 1995, бр. 1158.

⁶ Глас Црногорца од 12. 02. 1991, бр. 7, 2; Глас Црногорца од 30. 10. 1910, бр. 49, 3.

⁷ Види: Ристо Драгићевић, *Уговор Свеће Сјолице са књажевином Црном Гором 1886. године*, Записи, 1940, XIII, књ. XXIV; П. Ровински, *Црна Гора у прошлости и садашњости*, Цетиње 1994, IV, 174. Ровински наводи да је у Црној Гори живио 5541 католик; Marquis D. Mac. Swiney, *Le Montenegro et le Saint-Siege*, La question de Saint Jerome, Roma 1902, наводи цифру од 8000 католика; Шербо Растодер, Јасмина Растодер, *Др Никола Добречић, арцибискуј барски и примас српски 1872-1955*, Живот и дјело, Прилог изучавању историје барске надбискупије, Будва 1991, 12.

⁸ Симо Поповић, *Мемоари*, Подгорица 1995, 579.

наводи и Иван Марковић.⁹ У сваком случају, послије Берлинског конгреса Црна Гора је постала мултиетничка и мултиконфесионална средина, са становништвом за чији су положај били заинтересовани различити међународни субјекти из различитих побуда. У том контексту је битно напоменути да не мали број истраживача тврди да је Црна Гора овога доба била вјерски најтолерантнија земља на Балкану, имајући при томе на уму однос црногорске државе према иновјерцима, односно муслиманима и католицима. Тако Ђоко Пејовић наглашава: "Чињеница је, да у Црној Гори није позната искључивост према припадницима друге народности и вјере".¹⁰ Уз то, многи аутори тврде да је Црна Гора, још прије Берлинског конгреса, признала слободу исповиједања вјере (*Даниловим законом* из 1855. године).¹¹ Тиме што је Црна Гора и прије Берлинског конгреса признавала слободу исповиједања вјере за неке ауторе су били знаци "еманципације и хуманизма" у процесу укључења Црне Горе у цивилизована европска друштва.

Без обзира на наведено, за контекст ове приче су важне оне одредбе Берлинског уговора које третирају вјерске слободе иновјерног становништва или, пак, њихова грађанска и својинска права. Ту прије свега мислимо на чл. 27 Берлинског уговора који је гласио: "Високе Стране Уговорнице слажу се у погледу следећих услова: у Црној Гори разлика на основу религије и вршења религијских обреда неће моћи бити повод да се ико искључи или прогласи неспособним у погледу уживања грађанских и политичких права, примања у јавну службу, положаја и почasti или вршења разних занимања или заната, ма у ком мјесту то било. Биће обезбијеђена слобода и вршење свих вјерских обреда свим држављанима Црне Горе и странцима; неће се моћи чинити никакве сметње, било у хијерархијској организацији разних црквених заједница било у њиховим односима са својим духовским старјешинама".¹² Из наведене одредбе је уочљиво да су релативно експлицитно биле загарантоване основне вјерске слободе и грађанска права које проистичу из истих. У том смислу је значајан и члан 30 Берлинског уговора који је гласио: "Муслимани и други који посједују имања на територијама прикљученим Црној Гори, а који би хтјели да се стално настане ван Књажевине, моћи ће да задрже своје некретнине дајући их под закуп или предајући их другим лицима на управу.

⁹ Иван Марковић, *Дукљанско-барска митрополија*, Загреб 1902, 161-162.

¹⁰ Ђоко Пејовић, *Развитак просвјете и културе у Црној Гори 1852-1916*, Цетиње 1971, 196.

¹¹ При томе се позивају на чл. 92 Данилова закона који је гласио: "Иако у овој земљи нема никакве народности до једино српске и никакве вјере до једино православне источне, то опет сваки иноплеменик и иновјерац може слободно живјети и ову слободу и ону нашу домаћу праву уживати како и сваки Црногорац и Брђанин што ужива". Јован Бојовић је установио да формулације "до једино српске" нема у оригиналној верзији законика, те да је она накнадно додата. Види: Јован Бојовић, *Законик књаза Данила*, Титоград 1982, 165.

¹² Види: Гавро Перазић, Радослав Распоповић, *Међународни уговори Црне Горе 1878-1918*, Подгорица 1992, 126/127.

Никоме имаће не може бити екпроприсано осим на законит начин, ради општег интереса и уз предходну накнаду. Једној турско-црногорској комисији ставиће се у задатак да уреди у року од три године сва питања која се тичу начина отуђивања, коришћења и употребе за рачун узвишене Порте, ствари које су својина државе и вјерских задужбина (вакуфа), као и питања која се односе на интересе појединаца који су ангажовани".¹³ Као што се из садржаја наведеног члана види њиме су углавном третирани својински односи "муслимана и других" на начин којим им се право на својину гарантује и могућност да се о детаљима таквих гаранција споразумијевају заинтересоване стране непосредно. Мислимо да је наведени члан важан и из једног битног разлога. Наиме, њиме је на неки начин прејудицирана појава исељавања муслимана у Црној Гори гаранцијама права на непокретну имовину и посредним признавањем права турског протектората над овом категоријом становништва. Истина, тако нешто се посредно не наводи, али се из самог начина формулације ових одредби он подразумевао, што ће потврдити и потоња пракса. На тај начин је муслиманско становништво стављено у процијеп два заинтересована државна субјекта, од којих је сваки гледао на овај проблем на различити начин. У сваком случају, мислимо да је рјешењем одредби у члановима Берлинског уговора на извјестан начин створена могућност да се наведено питање у даљњем процесу сагледава прије свега кроз пројекције државних политика, а не интереса појединаца на које се оне односе.

Дакле, погледајмо какве су стварне и конкретне посљедице одлука Берлинског конгреса биле у односу на ову категорију становништва (муслимана и католика). Прво што се уочава је чињеница да је, слиједећи поменуто одлуке у унутрашњем уређењу вјерског живота муслимана, дошло до значајних промјена организовањем Исламске вјерске заједнице у Црној Гори. За првог муфтију је био постављен Хаци Салих ефендија Хули из Улциња (родом је био из Скадра), којем је књаз Никола дао пуноважну власт "да суди муслиманима по Шеријату, онако исто како је то било у турски вакат".¹⁴ Муфтију је уз сагласност књаза Николе а по одобрењу Калифа постављао Високи Шајкул Исламат из Цариграда и њему је била дужност "осуђивати све давије које су му од кадија спроведене". Био је дужан дати "фетву" бесплатно, јер је за своје послове примао плату из Турске (100 турских лира) и црногорске владе (100 наполеона) годишње. Муфтија је прво столовао у Улцињу, да би потом био премјештен у Подгорицу. Поред муфтијства постојала су и три кадилука: у Улцињу, Бару и Подгорици са кадијама које је именовао муфтија а потврђивао их је црногорски књаз преко министарства просвјете и црквених послова. Кадије су служиле по Шеријату и по потреби су могле имати на расположењу и по једног суд-

¹³ Види: Гавро Перезић, Радослав Распоповић, *Међународни уговори Црне Горе 1878-1918*, Подгорица 1992, стр. 128.

¹⁴ Види: *Енциклопедија живих религија*, Београд 1990, 305.

ског пандура. Сва шеријатска рјешења која би по потреби била поднијета државним органима (судовима) на извршење постала би извршна по одобрењу књаза и владе. С друге стране, жалбе на пресуде кадија могле су се поднијети прво муфтији, а потом Шајкул Исламу. У почетку кадијама је припадао Ресам од диобе мираза у износу од 2,5%, да би их касније плаћала држава (од 1909. године). Поред наведеног, муфтија је вршио надзор над исламском имовином и задужбинама (џамије, мектеб, медресе, вакуф), постављао или смјењивао у договору са кадијама имама, контролисао рад кадија, односно имао ону мјеру духовне власти коју су тада у Црној Гори имали црногорски митрополит за православне и барски надбискуп за католике.¹⁵

С обзиром на то да се, послје почетних неспоразума са црногорским властима, први муфтија црногорских муслимана Хаџи Салих ефенди Хули иселио у Скадар,¹⁶ књаз Никола је упутио "молбу турској влади" "да пошаље Муфтију за мухамеданце црногорске". Турска је послала Хаџи Мустафу Хилми Тиквешалију (родом из Тиквеша), одредивши му плату од 100 турских лира, док му је Црна Гора давала 100 наполеона годишње. Нови муфтија је прво дошао у Улцињ, да би потом на захтјев црногорског књаза сједиште муфтијства било пресељено у Подгорицу. Симо Поповић у својим мемоарима наводи да је ово пресељење извршено на његову молбу књазу Николи, како би се смањио муфтијин утицај у једном чисто "мухамеданском мјесту", какво је Улцињ тада био.¹⁷

Са католицима је ситуација била знатно другачија. Прије свега битна је чињеница да су они послје Берлинског конгреса постали грађани црногорске државе, и као такви њена реалност, не толико по броју, колико по снази центара моћи који су стајали иза њих. Наиме, католици у тадашњој Црној Гори су били под духовном јурисдикцијом скадарске надбискупије, уз истовремено од раније присутну политику аустроугарског протектората. Аустрија је од почетка XVIII вијека, а нарочито уговорима у Кампо-Формиу (1797) и Бечу (1815) стекла право протектората над католицима у Турској царевини а тиме и над оним дијелом католика који су послје 1878. године припали Црној Гори.¹⁸ У то вријеме на престолу Барске надбискупије је био Њемац Карло Потен (надбискуп 1855-1886). Марта 1867. године Карло Потен је пренио надбискупску столицу у Скадар, спајајући на тај начин скадарску и барску надбискупију, тако да је формално сједиште католика из Црне Горе било у другој држави (Турској). Потен је, истина, именовао свог помоћника у Бару (Габријела Капаћија), да би послје његове смрти (1878) на то мјесто поставио Пасквале Гверинија. Истовремено, Потен је остао упамћен по томе што је успио да посредством аустријског надвојводе

¹⁵ Глас Црногорца 41/1912, 4, 2-3.

¹⁶ Симо Поповић, н. д. 559-576.

¹⁷ Исто, стр. 576-577.

¹⁸ Види: Растодер Шербо, Растодер Јасмина, н. д. стр. 12-18.

Максимилијана (последњег мексичког цара) добије султанов ферман за градњу катедрале у Гретви (Бар) 1857. године.¹⁹

Дакле, док је, слиједећи одлуке Берлинског конгреса и могућности произишле из њих, сједиште духовне јурисдикције над муслиманима било у Црној Гори, дотле је духовно средиште католика било изван ње, чиме је стварно и суштински постојала претпоставка за страномијешање у њене унутрашње ствари. Отуда и тежња црногорске државе да се центар духовне јурисдикције над католицима смјести у оквирима независне међународно признате црногорске државе. То су били и основни мотиви књаза Николе да предузме акцију око уређења наведених питања. Како су се таква питања једино могла уредити потписивањем конкордата²⁰ са духовним средиштем свих римокатолика (Ватиканом) и како је Црна Гора међународним признањем и формално имала међународни и дипломатски капацитет за такав уговор, то је до њега заиста и дошло. Као посредник у том послу се јавља ђаковачки надбискуп Ј. Ј. Штросмајер. Занимљиво је да је књаз Никола активности у том смислу предузео већ 1878. године, тражењем од Штросмајера да посредује код Свете столице за обнову барске надбискупије. "... Црна Гора, као призната независна држава не би могла подносити да јој један дио држављана, ма само у духовном погледу, зависи од једне власти која се не налази у њеној граници, штавише која је у царству Турском", писао је тим поводом књаз Никола ђаковачком надбискупу.²¹ Уз то, наводи се да је његова жеља "да се у Бару обнови Арцибискупија којој би сви римокатолици у Црној Гори потпадали, а арцибискуп да буде именован и једино и непосредно подложен Римској курији, с којом би моја влада имала учинити споразум и уговор."²² Јосип Штросмајер је наведену иницијативу не само прихватио већ и свесрдно

¹⁹ Архив Барске надбискупије (АБН), Препис писма Мустафа-паше, гувернадуре Скадра упућеног командантима, кадији и осталим главарима у Бару у вези са градњом катедрале (1. 1. 1857. године).

²⁰ Конкордат (concordat), сагласност, уговор између Ватикана и појединих држава о положају римокатоличке цркве у тим земљама. Први у историји је такозвани Вормски конкордат (1122) потписан између папе Каликста II и Хенрика V. У правној теорији постоји више дефиниција конкордата. По старој "теорији привилегија", конкордат је повластица коју црква као власт, која је у духовном смислу над државом, додјељује држави или владару, тј. цивилној власти и то тако да увијек може без сагласности друге стране од њега одустати или га промијенити. По "теорији легалитета" конкордат је закон који доноси држава као врховна власт на свом подручју, надређена цркви и која конкордат проглашава законом, који увијек може опозвати или га промијенити. По "теорији конкордата" то је уговор између цркве и државе као равноправних и независних власти. По неким то није међународни уговор, јер се не склапа између редовних власти двају народа у разним земљама, већ између врховних представника власти католичке цркве и државе, односно уговор који потписује папа као вјерски поглавар а не као представник (ватиканске) државе. Види: Иван Мужаћ, *Католичка црква у Краљевини Југославији (политички и правни аспекти конкордата између Свете Столице и Краљевине Југославије)*, Сплит 1978, 13.

²¹ Краљ Никола, *Политички сјиси*, Цетиње-Титоград 1989, 187-190.

²² Исто.

помогао, посебно након неуспјешних покушаја да приволи руску и српску владу да и оне потпишу конкордат²³ са Светом Столицом. С обзиром на то да је о односу Ј. Ј. Штросмајера и књаза Николе, односно Црне Горе, релативно опширно писано,²⁴ довољно је да се подсјетимо да су, уз посредовање Штросмајера и уз сталне консултације са књазом Николом, преговори између Црне Горе и Ватикана били коначно окончани октобра 1886. године. Исте године (7. октобра) извршена је и ратификација конкордата са Ватиканом.²⁵ Тако је Црна Гора постала прва православна држава која је на овај начин уредила своје односе са Ватиканом као духовним центром Римокатоличке цркве. За то вријеме, овај уговор "који је био једини већи успјех који је Штросмајер постигао у области политике", имао је далеко већи значај него што то данас можда изгледа, без обзира што су неки аутори склони да га тумаче као експеримент папског двора и руске владе, односно тенденцију Свете столице ка унији цркава и што га стављају у контекст Штросмајеровог поимања јединства Јужних Словена,²⁶ с обзиром на његову позицију покровитеља овог конкордата.²⁷ При томе углавном постоји сагласност око тога да је регулисање положаја католика конкордатом са Ватиканом "имало за циљ да Црну Гору прикаже као државу у којој влада религиозна толеранција, па је самим тим учини привлачном и за друге католике који су живјели у сусједним областима на које је књаз Никола претендовао. Осим тога, с обзиром на повремена трвења Срба и Хрвата, односно православних и католика, књаз Никола је желио да његова држава постане образац сложнога и братскога живљења, без обзира на вјерску припадност".²⁸

Конкордат су потписали кардинал Јакобини у име Ватикана и Јован Сундечић²⁹ у име Црне Горе. У уводном дијелу конкордата гарантована је слобода "католичке вјероисповиједи". Папа је био обавезан да прије именовања "архиепископа" "види има ли чина или разлога

²³ Иван Мужичић, н. д. стр. 17.

²⁴ Види: Martin Zoller, *О односима Ј. Ј. Штросмајера према Црној Гори*, Историјски записи 1-2, 1978; Димо Вујовић, *Штросмајер и Црна Гора*, ЦАНУ, Гласник одељења друштвених наука, књ. 7, 1992, 1-43; Преписку између Штросмајера и књаза Николе, те Штросмајера и Јована Сундечића, први је објавио Душан Вуксан у "Записима" за 1935. годину; Фердо Шишић, *Корешоденија Рачки-Штросмајер*, Загреб 1928.

²⁵ Види: Ристо Драгићевић, *Уговор Свете Столице са књажевином Црном Гором 1886. године*, Записи 1940, XIII, књ. XXIV; Marquis D. Mac Swiney, *Le Montenegro...*; Martin Zoller, н. д. стр. 180.

²⁶ Исто.

²⁷ О политичкој позадини конкордата види више: Marquis D. Mac Swiney, н. д.; Martin Zoller, н. д. стр. 184; П. А. Ровински, н. д. 171-175; Д. Вујовић, н. д. 16-20; Симо Поповић, н. д. 581-622.

²⁸ Димо Вујовић, н. д. 16-21.

²⁹ Јован Сундечић (1825-1900), је дошао на Цетиње 1864. године и био именован за личног секретара књаза Николе. На тој дужности је остао до 1874. године. Бавио се и књижевним радом а био је познат као одушевљени поборник српско-хрватског јединства. По налогу књаза Николе био је у више дипломатских мисија посредујући у склапању разних уговора између Црне Горе и Аустрије, Црне Горе и Ватикана и сл.

политичке или грађанске нарави који би се томе противили" (чл. 2). Архиепископ барски је био у црквеним пословима директно потчињен Светој столици (чл. 3), али је био обавезан да црногорском књазу положи заклетву сљедеће садржине: "Кунем се и обраћам пред Богом и са Светијем Јеванђељима да ћу бити послушан и вјеран Његовом Височанству књазу црногорском, обећавам да нећу имати никаква договора, ни бити при каквом вијећању, нити бодрити, а ни допустити да моје подручно свештенство учествује у буд каквом предузећу које би ишло на то да мути јавни државни мир". Истовремено, црногорска држава се обавезивала да му годишње исплаћује 5000 франака (чл. 4). Арцибискуп је постављао парохе у споразуму са владом када нијесу били у питању црногорски државни поданици, а уколико је радило о црногорским поданицима био је дужан да указ о именовању достави влади. Арцибискуп је управљао и "вјерозаконским обучавањем католичке младежи", "по свијем школама у споразуму са владом", док је учитељ или свјештеник ангажован у ове сврхе био у примањима изједначен са осталима (чл. 7). Влада је признавала брак склопљен у католичкој цркви (чл. 9), као и пресуђивање у брачним парницама изузев оних које регулише Законик (чл. 10). Молитва за књаза Господара ("Господе спаси књаза") била је обавезна да се пјева на "словенском језику" (чл. 11) а било је и предвиђено да ће црногорска влада у сарадњи са барским арцибискупом слати у Рим на школовање у првих пет година по два, а касније по једног младића. Они су били уједно обавезни да у Риму уче и српски језик.³⁰

Конкордатом између Црне Горе и Ватикана је био одређен положај католика и Барске арцибискупије из најмање два разлога. Први, што је међународним уговором био дефинисан њихов положај у црквеном (духовном) смислу, и други што ће равноправност католичких поданика бити битна претпоставка за њихову интеграцију у црногорско друштво, тим прије што је већину католика чинило становништво албанског етничког поријекла.³¹ Уједно, што је такође веома важно, овим уговором су практично суспендована сва права протектората заинтересованих сила, прије свега Аустро-Угарске. На тај начин је заокружен процес инициран одлукама Берлинског конгреса, који је омогућио Црној Гори потпуно присвајање прерогатива независне државе. Посматрано са тог аспекта, црногорска држава је према католицима у потпуности задовољила начела слободе вјероисповиједања, гарантована одлукама 27. члана Берлинског конгреса, па и отишла даље у уређењу тих права и односа са њиховим вјерским центром. У томе и треба тражити разлоге релативно брзе и безболне интеграције овог дијела становништва у црногорско државно ткиво и одсуство не-

³⁰ Текст конкордата је више пута објављиван: Глас Црногорца од 21. октобра 1886; Народни лист (Задар), 10. октобар 1886; Marquis D. Mac. Swiney, н. д., 59; Ристо Драгићевић, н. д.; Гавро Перaziћ, Радослав Распоповић, н. д., 223-226.

³¹ Види више: Martin Zoller, н. д.

ких процеса који су били карактеристични за неке друге вјерске групе у Црној Гори.

Наиме, видјели смо када су у питању муслимани, да је на трагу одлука Берлинског конгреса дошло до заокружавања њихове вјерске организације сагласно општим приликама и интересима црногорске државе и њених поданика исламске вјере. Такође смо видјели да је у самим одлукама конгреса (чл. XXX) била прејудицирана могућност напуштања црногорске државне територије уз гаранције одређених својинских права. Тиме је муслиманско становништво објективно било доведено у позицију процијепа између два супротстављена интереса. С једне стране, црногорска држава је настојала да заобиђе поштовање одредби овога члана, раздјељујући имовину расељених муслимана новодосељеним црногорским породицама, покушавајући да на тај начин Турску доведе пред свршен чин, док је, с друге стране, Турска, која је објективно подстицала исељавање, на ово питање гледала превасходно као на питање материјалне надокнаде иселеницима. Отуда су сви потоњи договори између Црне Горе и Турске по овим питањима, уз ослањање на одредбе Берлинског уговора, у суштини и садржавали гаранције око надокнаде материјалних добара муслиманским иселеницима. С обзиром на то да је наведено питање било важна тачка црногорско-турског спорења, потписан је и посебан уговор у Вирпазару 29. јануара 1879. године, којим се Црна Гора обавезала да да олакшице становницима новоослобођених области које би хтјели да иселе из Црне Горе у року од три године, како у погледу отуђења њихових добара тако и у погледу исељења. Према споразуму између црногорских и турских комесара о евакуацији и запосиједању територија у Скадарском вилајету, на основу одредби Берлинског уговора, потписаном у Вирпазару 21. јануара 1879. године било је договорено: "Становницима који буду хтјели да се иселе из мјеста припојених Црној Гори, у року од три године биће одобрене олакшице, како у погледу отуђења њихових добара тако и у погледу њиховог исељења". Тад у отомански комесари покретали и питање вакуфских имања у смислу потреба њиховог означавања, али су црногорски комесари избјегли то питање позивајући се на то да наведено питање не спада у њихову надлежност.³² У Конвенцији о предаји Црној Гори града и подручја Улциња, која је потписана у Куњу 25. новембра 1880. године, било је поред осталог предвиђено да "црногорска влада олакша прелазак становника који би хтјели да емигрирају из Књажевине" и да ће у случају "да власници, који би емигрирали, напусте или затворе своје куће, прије доласка Црногораца, оне би могле бити отворене до њиховог повратка".³³

Без обзира на наведене договоре, фактички је имовина муслиманских иселеника била конфискована, јер им је Црна Гора ограничавала својину над посједима, а посебно право слободне продаје и пра-

³² Гавро Перaziћ, Радослав Распоповић, н. д, стр. 135.

³³ Исто, 161.

ведне надокнаде. У процесу спорења око наведеног питања између Црне Горе и Турске склопљен је споразум у Тузима од 6/18. до 14/26. септембра 1883. године. Наведеним уговором исељеницима је призната слобода располагања свим њиховим добрима, која су се налазила на територији Црне Горе, по њиховој слободној вољи, као и слобода бирања пуномоћеника који ће их заступати у управи њиховим добрима, без обзира да ли су црногорски или турски поданици, само ако уживају њихово повјерење. Призната им је и могућност да могу мијењати све нове закупце који су насељени на њиховој земљи, потом обавеза закупцима који су живјели на исељеничким земљама прије заузећа ових територија од стране Црне Горе да им плаћају исту висину ренте са њихове земље као и за вријеме турске власти. И, на крају, емигрантима је признато право да могу одмах скупљати заостале четвртине са своје земље. У циљу испуњења овог уговора склопљен је на Цетињу (2/14. јула 1884. године) споразум између Црне Горе и Турске. Овим споразумом је основана комисија са сједиштем у Подгорици. Комисија је радила само на подручју Зетске равнице, Спужа Жабљака и Љешкопоља. У суштини, све наведене мјере и споразуми су у односу на мухадирска имања имали формално политички карактер, са циљем стварања привада ради покрића пред силама потписницама Берлинског уговора.³⁴ Тежња Црне Горе да своју перманентну "глад за земљом" дјелимично ублажи експропријацијом мухадирске имовине, на крају је у највећем дијелу и реализована. То се посебно односи на никшићки, колашински и зетски крај, одакле је највише муслимана и исељено, о чему постоји релативно опширна и садржајна литература.³⁵ С друге стране, рела-

³⁴ Види опширније: Жарко Булајић, *Аграрни односи у Црној Гори 1878-1912*, Титоград 1959, 31-137; Ђоко Пејовић, *Полићика Црне Горе у Зајарју и Горњем Полиљу 1878-1912*.

³⁵ Види: Петар Шобајић, *Никшић-Оногостић*, Београд 1938.; Јован Ивовић, *Никшић, мјесто насељавања и привременој боравка 1877-1897*, Историјски записи 3-4, 1948, 209-218; Јован Ивовић, *Насељавање никшићких муслимана*, Историјски записи 1-2, 1948; Жарко Булајић, *Аграрни односи у Црној Гори 1878-1912*, Титоград 1959, 31-137; Вељко Шакогић, *Никшић у Књажевци (Краљевини) Црној Гори*, Никшић 1996; Жарко Булајић, *Још једном о аграрним односима у Црној Гори*, Историјски записи 1-2, 1983; Хамид Хацибеговић, *Ојсада Никшића 1877*, Историјски записи 1-2, 1949; Ђоко Пејовић, *Исељавања Црногораца у XIX вијеку*, Титоград 1962; Пејовић Ђоко, *Насељавање Бара и Улицја и начин регулација односа на земљи (послије 1878. године)*, Историјски записи 3-4, 1970; Пејовић Ђоко, *Насељавање Горње Колашина и Поља (1879-1886)*, Историјски записи 3, 1961; Мушовић Ејуп, *Црногорски мухадирци и њихова кретања*, Историјски записи 1-2, 1986; Ђоко Пејовић, *Насељавање Зеће и непосредније околине Подгорице и начин регулација односа на земљи мухадирца (послије 1878. године)*, Историјски записи 1-2, 1973; Ракочевић Новица, *Исељавање Муслимана и разграничење Црне Горе и Турске у области Колашина послије Берлинског уговора*, Историјски записи 2, 1962, 255-274; Шћепановић Милован Мушо, *Насељавање и додјела земље у колашинском крају (1879-1886)*, Историјски записи 2, 1985, 81-127; Растодер Шербо, *Вјерска полићика краља Николе, Однос краља Николе према муслиманском савременништву у Црној Гори 1878-1912*, Краљ Никола, личност, дјело, вријеме, Научни скуп у Подгорици 1-3, октобра 1997, ЦАНУ; Растодер Шербо, *Краљ Никола и Муслимани у Црној Гори 1878-1912*, Пobjеда од 25. 11. - 15. 12. 1997; Растодер Шербо, *Вакуфи у Црној Гори крајем XIX вијека и у првој половини XX вијека*, Историјски записи 2, 1997; Ејуп Мушовић, *Муслимани Црне Горе*, Нови Пазар 1997, 93-159.

тивно значајан број муслиманског и католичког становништва је у цјелини био интегрисан у црногорско државно ткиво, под окриљем релативно толерантне вјерске политике књаза Николе³⁶ (посебно до 1912. године), чиме је Црна Гора показивала цивилизацијску зрелост.

³⁶ Растодер Шербо, *Вјерска полијтика краља Николе...*; Растодер Шербо, Растодер Јасмина, *Др Никола Добрецић...*

Шербо РАСТОДЕР

МУСУЛЬМАНЕ И КАТОЛИКИ В ЧЕРНОГОРИИ В СВЕТЕ
РЕШЕНИЙ БЕРЛИНСКОГО КОНГРЕССА

Резюме

В данной статье обрабатываются проблемы иноверных жителей (мусульманов и католиков) в Черногории в свете решений Берлинского конгресса. После 1878. года Черногория стала мультивероисповедной державой, учитывая то что в неё граница осталось значительное число мусульманских и католических жителей. Раньше эта часть жителей находилась под протекторатом двух, Черногории ненаклонённых держав (Турция и Австрия). Мероприятиями внутренней политики Черногория старалась оторвать эту часть граждан от чужого влияния организацией их автономной религиозной жизни, что дало результат образование Исламского верующего объединения Черногории и назначение муфтии черногорским мусульманам (1878) с одной, и выделение барской от скадарской архиепископии, вернее подписывание конкордата с Ватиканом 1886. года, с другой стороны. Интеграция этой части граждан в черногорскую державную ткань благодаря относительно терпимой религиозной политике черногорской государственной власти текла медленно, но удовлетворительным способом всех заинтересованных стран, так что Черногория в этом смысле была редким примером на Балканах.